

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE
VE SEVY AHLARA GÖRE EYÜPTE
SOSYO-EKONOMİK
YAPI ÖZELLİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Naci ŞAHİN-Uzm. Meral ŞAHİN

1965 yılında Yozgat Sarıkaya'da doğdu. Ortağrenimini burada tamamladı. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü 1986 yılında bitirdi. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1995 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde Atatürk İnkılapları ve İnkılap Tarihi Okutmanı olarak göreve başladı. Genel Türk Tarihi Bölümünde yüksek Lisans eğitimi tamamladı. 1998 yılında Ankara Üniversitesi Tarih bölümünde Doktora programını tamamladı. Halen Afyon Kocatepe Üniversitesinde görev yapmaktadır.

1968 yılında Yozgat Sarıkaya Selimli Köyü'nde doğdu. Ortağrenimini Sarıkaya'da tamamladı. Gazi Üniversitesi Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalından mezun oldu (1992) Çeşitli okullarda öğretmen olarak görev yaptı. 1997 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde okutman olarak görev aldı. Yüksek Lisans öğrenimini bu kurumda tamamladı. Halen tarih uzmanı olarak görev yapmaktadır.

Tarihi süreç içerisinde Türk-Osmanlı şehirleri, planlı olarak gelişen ve dinî, yönetim ve ticaret merkezlerini bünyesinde barındıran merkezî bir hüviyete sahiptirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı düzenli ve planlı iskân politikası şehir yerleşimlerinin intizamlı olarak ortaya çıkmasında çok önemli rollere sahip olmuşlardır.

Bu teşkilatlı yapılanma ve örgütlenme başkentteki yönimsel yapının ortaya çıkmasında, hem eski İstanbul ve hem de Haliç'in her iki yakasındaki fizik mekâna yansımış bulunmaktadır. Bu çerçevede Eyüp'ün rolü, fetih sırasında büyük İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sahâbelerinden Ebu Eyyüb'a ait olduğuna inanılan mezarın İstanbul'un fethedilmesinden sonraki süreçte bulunmasıyla başlar. Bu mezar üzerine Fatih tarafından yaptırılan türbenin, yanında İstanbul'un ilk sultan camii ve külliyesi inşa edilerek tamamlanmış bulunmaktadır.

Bu temel yerleşim birimi bugünkü bildiğimiz Eyüp yerleşmesinin çekirdeğini oluşturmuş ve bunun çevresinde Anadolu'dan İstanbul'un bu kısmına gelen yoğun iskân ile tamamlanan çok çeşitli tarımsal ürün ihtiyaçlarının karşılanmasında son derece önemli bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir.

İstanbul'un kuşatılması esnasında İstanbul ve onun yakın çevresindeki çok geniş bir alanda yer alan yerleşim birimlerinin nüfuslarının azalmasından dolayı buraların şenlendirilmesi ihtiyacı hâsıl olmuş bulunmaktadır. Bu bakımlardan Eyüp ve onun yakın çevresine kadar uzanan bölgede yüz altmış kadar köy nüfusunu kaybetmiş olduğundan ve o tarihlerdeki şartlarda bu köylerdeki üretim, kentin beslenmesi bakımından, önem taşıdığından bu köylerin nüfuslandırılması önemli bir yerleşme siyâseti olarak karşımıza çıkmaktadır. Eyüp yerleşim birimi hüviyeti ile ve doğal olarak Eyüp Sultan ile başlayan manevî sembolizmi Osmanlı İmparatorluğu'nun sultanlarının halife olarak İslâm dünyasının dini temsilcisi sıfatına erişmesi, bunun gereği olarak İslâm Peygamberine ait kutsal emanetlerin de Eyüp'e taşınması ile yükselecektir. Bu dönemde Eyüp, Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra en kutsal dördüncü İslâm ziyaretgâhı haline gelecek, tarikatlara ait tekkeleri, ileri gelen bilgin ve saray mensubuna ait türbeler

ve kabristanlarla gelişip serpilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu ve bu devletin sultanlarının Eyüp dini mekanına yükledikleri anlam ile bir çok törenlerin bu kutsal mekanda yapılması geleneği şehrin gelişme sebeplerinin en önemlileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında çeşitli tarımsal ürün üretimi bir yana zanâatin diğer alt kollarının burada gelişme göstermesiyle birlikte bu tarihsel mekanın büyümesinin diğer sac ayakları kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır. Eyüp'ün İstanbul'un yerel yönetimlerindeki dört önemli kadılık merkezinden birisi hüviyetinde olması onun kendi içerisindeki önemini göstermesi açısından son derece ilginçtir.

Osmanlı toplum yapısı bilindiği gibi 18. yüzyıldan sonra hızlı bir değişim süreci içerisine girmiştir. Ve bu bağlamda ticari, sosyal, ekonomik vb. alanlarda köklü değişimler yaşama süreci ortaya çıkmıştır. Toplumsal yaşamdaki etkilenme ve değişim süreci bu bağlamda toplumsal yapıyı da hızlı bir değişim süreci içerisine girdirmiş bulunmaktadır. Çok çeşitli ve değişik değişim süreçleri toplumsal yapının çok çeşitli boyutlarını etki alanı içerisine almıştır. Bu bağlamda Anadolu'nun bütününde görülen Osmanlı devletinin gerileme sürecinde yaşanan olumsuzlukların, İstanbul'un tarihi mekanlarından olan Eyüp'te de yaşandığını tespit etmekteyiz. Savaşlar ve ardi arkasına tükenmek bilmeyen problemler bu sosyal olgunun yaşanmasından doğan sıkıntılar bütün mekanları etkilediği gibi Eyüp'ü de etkilemiş bulunmaktaydı.

Bilindiği gibi toplumsal yapının en önem-

Resim 1; Eyüp gravürü, Mellin

(1) Biz bu araştırmamız kapsamında şu şer'iyeye sicillerini kullandık.; İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi Eyüp Mahkemesi, Eyüp Şer'iyeye Sicilleri=E Ş S-3480-1, 2, 3; E Ş S-3481-5, 6, 7; E Ş S-3482-15, 16, 17; E Ş S-3483-9,10,11.

li unsurlarından birisi sosyo-ekonomik yapı özellikleridir. Toplumsal yapının nitelikleri ve bunlara ilişkin verileri ortaya koyabilmek şehir tarihlerinin alt yapılarının sağlam bilimsel zemin etüdlerinin inşa edilerek diğer unsurların bunların üzerine oturtulması bakımından dikkate değerdir.

Başta arşiv vesikaları gibi ana kaynaklara dayanarak, dönem içerisinde bu yöreye gelmiş görüş ve değerlendirmelerini ortaya koymuş yerli ve yabancı gezginlerin görüşleri olmak üzere ve gerekse birinci ve ikinci elden eserleri kullanmak suretiyle ortaya koymaya çalıştığımız bu incelemenin Eyüp'ün sosyo-ekonomik özelliklerinin aydınlatılmasında önemli olacağı inancındayız.

Tarihten gelen süreç içerisinde Eyüp evlerinin kendi iç dünyasına kapalı bir yapılanma içerisinde faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. İstanbul şer'iyeye sicilleri üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda Eyüp'ün belli bir kesitini aydınlatacak bilgilere sahip olmuş bulunuyoruz. Mahalli tarih açısından son derece önemli bilgiler ihtiva eden şer'iyeye sicilleri üzerindeki araştırmalar son yıllarda artarak devam etmektedir. Yerel tarihin belli bir dönemini aydınlatan sicillerden yola çıkarak genel tarihe önemli ölçüde katkıda bulunmuş olacaktır⁽¹⁾.

Defterlerdeki belgelerin tasnif edilerek değerlendirilmesinden sonra satılan evlerin özellikleri sıralandığında ev ile birlikte beraberinde avlu ve sokak kapısı kavramları da geçmektedir. Bu yapılanma içerisinde klasik Türk evi tipinin yapılanma biçimini ve bunun sosyal hayata yansımaları görmek mümkün olabilmektedir.

Bu türden bir yapılanma karşılıklı olarak komşuluk ilişkilerini geliştirdiği gibi Türk-İslam yapısından gelen kaynaklanmayla mahremiyeti de içerisinde barındırmış bulunmaktadır. Avlu adeta Türk evinin dışarıya açılımlında önemli bir engel teşkil ettiği gibi hane-yi yabancı gözlerden korumuş bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak İstanbul'a gelmiş ve Eyüp'e de uğrayarak gözlemlerini anlatmış bulunan gezginlerin ifadelerinden kolayca anlamak mümkün görünmektedir.

Kendi içerisine kapalı bir yapılanmayı beraberinde getiren bu tür komşuluk bağlarının

oluşturduğu çevrenin en büyük sakıncası şuyduki, toplu halde çıkan yangınlar sonrasında meskenlerin önemli bir kısmı hasar görmekte ve yanmaktaydı.

Sokakların dar oluşu veya bazan çıkmaz sokak şeklinde düzenlenmesi yeterli itfaiye teşkilatı olmayan İstanbul için her an büyük felaketleri beraberinde getirecek kadar önemli olmaktaydı.

Eyüp ailesinde klasik Osmanlı ailesinde görülen yapılanma biçimine rastlanmaktadır. Ve bu yapılanma sonrasında ortaya çıkarak mahkemeye intikal eden hukuksal olaylardan ve bunların mahkemeye intikal eden davalarından anlaşıldığına göre sadece müslim aileler değil aynı zamanda gayr-i müslim ailelerde hukuksal sorunların çözümünde Osmanlı aile hukukunu ve şer'i mahkemeyi tercih etmektedirler. Esasında bu durum sadece İstanbul mahkemeleriyle ilgili sınırlı olmayıp bütünüyle Anadolu'daki diğer şehirlerde de çok yaygın olarak karşılaşılan hukûki bir süreçtir. Eyüp'ün zaten Osmanlı idari teşkilatında önem atfedilen bir merkez hüviyetinde olması onun bu durumunu oldukça önemli kılmaktaydı.

Sicillerden anlaşıldığına göre diğer Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi İstanbul ve Eyüp'te gayr-i müslimler ayrı mahalleler halinde yaşamaktaydılar. Osmanlı merkezi yönetimi zaten böylesine bir birlikteliğe yani gerek müslim ve gerekse gayr-i müslimlerin bir arada yaşamalarına imkan tanımamaktaydı. Bu amaçla ortaya çıkacak muhtemel birliktelikleri önlemek için gerekli bütün tedbirlerinde aynı zamanda alındığı görülmektedir. Eyüp, Osmanlı Türk şehrinde bu toplum mensupları Eyüp'ün en etkili ve güzel yerlerinde ikâmet ettikleri gibi bu konularını Osmanlı devleti çöküntü sürecine girene kadar korumuş bulunmaktaydılar. Gayri-müslimlerin mal varlıklarının müslimlerin varlıklarından daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir.

İstanbul'a gezi düzenleyen pek çok gezgin İstanbul'la ilgili gözlemlerini kaleme alırken Eyüp'le ilgili düşüncelerini de ifade etmişlerdir.

Bunlardan birisi XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelerek gözlemlerini aktarı-

ran Hollandalı gezgin Cornelis de Bruyn "Voyage au Levant" isimli eserinde İstanbul'un genel bir panoramasını çizmiş bulunmaktadır. Sadece Eyüp'ü betimlememiş bunun yanı sıra Sarayburnu ve Galata'yı da bunun içerisinde almış bulunmaktadır. Bruyn'un verdiği bilgiler, sadece bu tür betimleme eserler olmayıp İstanbul'u bir bütün olarak ele almış bulunmaktadır⁽²⁾.

Ünlü gezginlerden Melling, çizdiği İstanbul haritaları ve kentin panoramik görünümü ile ünlenmiştir. Melling'in "Galata Kulesinden İstanbul Görünümü" adlı yapıtında servi ağaçlarının hareketlendirdiği yoğun bir yerleşim dokusunu Tophane limanındaki yelkenli tekneleri, Kızkulesi'ni ve Eyüp kıyıları betimlemiştir. Melling eserlerinde XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Eyüp tarihi dokusuyla ilgili önemli bilgiler vermiştir⁽³⁾.

Dönemin Eyüp'ünün konumuyla ilgili yorum ve gözlemlerde bulunanlardan birisinde Wolfgang Müller Wiener'dir. "Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul" isimli eserinde "...Gemiler türlerine, büyüklüklerine ve yüklerine göre belli yerlere demirleyebiliyorlardı. Uzak mesafelerden gelen gemiler Galata önündeki kıyı kesiminde demirlerlerdi. Ayrıca Haliç'te tersanenin önündeki bölge dışında da demirleme imkanı vardı.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde 1835 tarihinde İstanbul'a gelen Miss Pardoe üslubu ve ifade tarzının güzelliği ile dikkati çekmektedir⁽⁴⁾. "...Kalabalık tepelerinin üstündeki tahına kurulmuş olan ayaklarının dibinde kıyıları saraylarla bezeli boğazın gümüşsü suları akan "şehirlerin melikesi" önümdeydi işte!..." sözleriyle Eyüp'le ilgili gözlemlerini anlatır. Miss Pardoe ifadelerinin ilerleyen cümlelerinde daha da bir duygusal yaklaşım içerisine girer⁽⁵⁾.

Doğu'nun gizemli dünyasına kendi hayal dünyası ile farklı bir bakış açısı getirerek bu konudaki gözlemlerini kaleme alan bir diğer gezgin ise Gerard de Neval'dir. Neval yaptığı gezi gözlemlerini kaleme almıştır. Doğuya geldiğini bildiğimiz diğer gezginlerden farklı bir yöntem ve metod izleyen Neval sıradışı bir gezgindir. Daha küçük yaşlardan itibaren aile baskısından kurtularak kendi başına kendi hayal dünyası içerisinde gezmek isteyen bu

farklı bakış açısı ile İstanbul'a gelmiş ve doğunun bu eşsiz gizemli şehrini görme imkanı bulmuştur. Bazan sürekli bir kaçıp kurtulma çoğu zamanda kendi edebi dünyasının duyurduğu bir ihtiyaç ile gezginci bir hayat geçirmiştir. Bu yorulmak bilmez yolcu Belçika, Hollanda, İsviçre, Avusturya, Almanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerinden başka, Türkiye'yi, Mısır'ı ve Suriye'yi de görmüş bulunmaktadır.

Eyüp'le ilgili gözlemlerini "Voyage en Orient" ismiyle orijinal olan ve Türkçeye Doğuya Seyahat adıyla çevrilen eserde, anlatan Neval belkide Eyüp'le ilgili pek çok ayrıntıya yer veren ender gözlemci ve gezginlerden birisi hüviyetinde bulunmaktadır. "Osmanlı sarayının içinden görüp kapabildiklerim bunlar. Burada her şey biz ahlaki bozulmuş Avrupalıların hayallerinde yarattıklarından umumiyetle çok daha başka ve basit. Türklerin birden fazla kadın almaları nüfus artışını temin

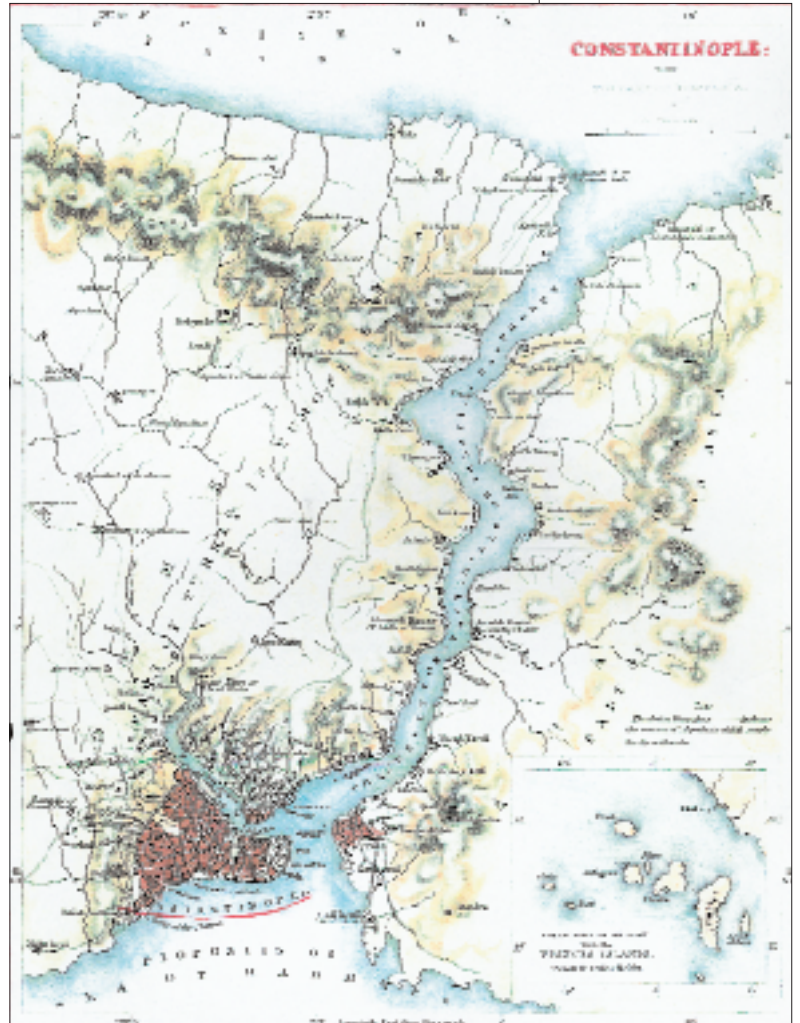
(2) Cornelis de Bruyn, *Reisen Van Cornelis de Bruyn*, Henrik van Krooneveld 1896, s. 112.

(3) Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Costantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819, s. 76-77.

(4) Julia Pardoe, *Miss Pardoe'nin Gözüyle 19. Yüzyıl Osmanlı Yaşantısı*, Boyner Yayınları, İstanbul 1999, s. 86.

(5) Pardoe, a.g.e., s. 50.

Resim 2; İstanbul Haritası, 1930'lu yıllar

(6) Semavi Eyice, "İstanbul Halkının ve Padişahlarının Ünlü Mesiresi Kağıthane", **İstanbul Armağanı (Günderlik Hayatın Renkleri)**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, c. III, İstanbul 1997, s. 75.

(7) Halil İnalık, **Eyüp Projesi-(Eyüp-Dün-Bugün)**, İstanbul, 1993, s. 7.

etmekten başka hiç bir şeye bağlı değil. Çok güzel ve güçlü Kafkas ırkı, izah edilmesi güç fizyolojik vasıfları sayesinde nüfus eksikliğini hayli azaltmış. Geçen asrın savaşları, Türk nüfusunu zayıf düşürmüştü. Ortaçağdaki Frenk ırklarının başına geldiği gibi bu insanların çok cesur oluşları onların savaşlarda kırılıp geçmesine sebep olmuştur.

Eyüp kadılık sıralamasında önemli bir konuma sahip bulunmaktaydı. İstanbul, Mekte, Edirne, Bursa, Kahire, Medine, Şam, Kudüs, Halep, Selanik, Galata, Eyüp, Üsküdar, İzmir kadılıkları... Eyüp aynı zamanda Üsküdar, İstanbul Eyüp ve Galata ile dört mevleviyet kadılığı oluşturmaktaydı.

Eyüb'de özellikle XVII ve XVIII. Yüzyıllarda sosyal anlamda zabıta vak'aları eksik olmamıştır. Osmanlı devletinin yeterli güvenlik önlemleri almadığı bir ortamda yol kesme olaylarına da çok sık olarak rastlanılmaktadır.

Bütün tarihi yapılanması boyunca Eyüp'ün bir anlamda sosyal hayatın bütün canlılığıyla geçtiği mesire yeri olduğu dikkati çekmektedir. İstanbul'un günlük yaşantısı dikkate alındığında bunun bir zorunluluktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İnsanların daha rahat yaşam mekanları arama zorunluluğu böyle bir doğal sonucu ortaya çıkartmıştır. Eyüp'te Fulya tarlası bu anlamda sosyal mekan hareketliliğinin yaşandığı yerlerin başında gelmektedir. Eyüp, bu anlamda şehrin ana merkezinin dışında gelişmiş bir yöre olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eyüp'ün bazı mekanları ise kıskanç ailelerin tercih ettikleri mesire yerleri olarak kar-

şımıza çıkmaktadır⁽⁶⁾.

İstanbul'da 1894 depremi tüm yerleşim birimlerinde büyük bir yıkıma neden olduğu gibi Eyüp'te de bu anlamda yıkımla sonuçlanan neticeler ortaya çıkarttığını görmekteyiz. Eyüp'ün bu anlamda şehir statüsünde kutsal mekan olarak taşıdığı önem muvacehesinde Eyüp sultan camininin 1894 depremi sonrasında zarar gördüğü ve bundan sonra temellerine kadar yıktırılmış ve 1894 yılında yeniden inşa edilmiş bulunmaktadır.

Eyüp'ün sosyal hayatının çok renkli olarak geçtiği ve şahsı nev'ine münhasır bir yapılanma içerisinde yeşillikler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Önemli günlerde tıpkı bugünde olduğu gibi Eyüp Sultan'ın önemli bir ziyaretgâh olmanın ötesinde toplumun değer verdiği inanç sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Bütün sosyal etkinliklerin bu dini merkez çevresindeki yapılanma ile bağdaşır şekilde cereyan edildiği görülmektedir. Türk toplumsal hayatının bütün zengin içeriğinin Eyüp'te yaşandığı dik-kate değer bir diğer husustur.

Eyüp'ün bu anlamda sosyal hayır kurumlarıyla da donatılmış olduğu görülmektedir. İstanbul'un fethedilmesinden sonra kurulan Eyüp semtinde Fatih Sultan Mehmed döneminde sekiz mahalle bulunmaktaydı. Bunlar Cami-i Kebir, Ülice Baba, Fethi Çelebi, Kasım Çavuş, Mehmed Bey, Abdülvedüd, Sofular ve Otakçıbaşı mahalleleridir⁽⁷⁾.

İstanbul'a gelip Eyüb'e uğrayan gezginlerden birisi olan, Edmondo De Amicis şu satırları yazmaktadır; "Eyüp mezarlığı nasıl unutulur. Oraya bir akşam grup vaktinde gittik ve hafızamda hep o gün gördüğüm gibi güneşin son ışıklarıyla aydınlanmış olarak kaldı. Hafif bir kayık bizi Haliç'in nihâyetine götürdü. Ve Osmanlıların mukaddes toprağına, yani iki yanı kâbirlerle çevrilmiş pek meylli bu yoldan çıktık. Bu saatte bütün gün mezarlarda çalışan ve büyük kabristanı çekiş sesiyle dolduran taş yontucuları bırakıp gitmişlerdi. Ortalık sessizdi. Bu fevkalâde bir sessizliğe gömülmüş, aristokratik bir mahalle gibi uhrevî bir hüznle beraber dünyevî bir hürmet hissini ilhâm eden bembeyaz gölgeli ve şahâne güzelliğe sahip bir mezar şehridir. Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler

Resim 2; Eyüpsultan Flan-din,L'orient

ve demetler halinde sarktığı ve üzerinden akasya, meşe, mersin ağacı dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine geçiyor ve türbelerin kemerli pencerelerini yaldızlı demir dantellerin arasından tatlı bir ziyaret içinde ağaçların yeşil gölgeleriyle boyanmış mermer lahitleri görüyoruz.

İstanbul'un başka hiçbir yerinde ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren müslüman sanatı bu kadar zerâfetle gözler önüne serilmez. Dudaklarda hem dua, hem tebessüm uyandıran hüznün ve zerâfet dolu bir kabristan, bir saray bir bahçe bir mâbeddir bu. Her tarafta asırlık selvilerin gölgelediği içerisinden yılankâvi yolların geçtiği sulara dalmak için yol boyunca toplanıyormuş gibi gelen mezar taşlarıyla beyazlaşmış mezarlıklar uzanır. Bir çok köşeden çalıları aralayınca sağ kolda birbirinden ayrı bir sıra mavimsi şehir gibi görünen uzaklardaki İstanbul, aşağıda güneşin son ışığının parladığı Altınboynuz, karşıda Sütlüce Halıcioğlu, Piri Paşa ve Hasköy semtleri ve daha uzakta bu dünyanın renklerine benzemeyen belirsiz ve ölgün sonsuz bir renk tatlılığı içerisinde kaybolmuş büyük Kasımpaşa ve hayâl meyâl Galata görünür.

Anadolu'dan gelen süreli göç olgusu ile Eyüp bu anlamda yerleşim açısından en fazla nüfus cazibesi çeken mekan hüviyetini kazanmış bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ilerleyen yüzyıllarda Anadolu'dan koparak gelen yoğun nüfus yerleşimine engel olmaya çalışmışsa da Anadolu'nun içerisinde bulunduğu olumsuz koşullardan etkilenecek İstanbul'a ve özel olarak Eyüp'e yerleşen göçerlerin sayısında belirgin artışlar gözlenmiş bulunmaktadır. Bu bölgelerin tercih edilmesinde muhtemelen anadolu'daki tarımsal ürün üretimi yapılabilecek bölgeler olarak Eyüp ve benzeri yerleşme birimlerinin gözükmemesi son derece önemli olmuş olmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde yaşamsal alanın en önemli merkezleri olarak görülen ve dini hareketlenmenin etkin olduğu Eyüp ve çevresi aynı zamanda mesire yeri olarak sosyal katmanların özel önem vererek değerlendirdikleri bir mekan hüviyetindedir.

Eyüp semti ile ilgili olarak gözlemlerini kaleme alan seyyahların ise sonraki yüzyıllar

da gözlemlerini kaleme aldıkları gözlenmekte ve Eyüp'teki sosyo-ekonomik yaşam ile ilgili bilgiler vermektedirler. Eyüp'ün kendisine has bir muhtevası olduğu ve yaşam biçimini doğrudan doğruya etkilediği ortak kanı olarak yaygın bir görüş halinde süregelmiştir.

Esasında dikkatle bakıldığında Eyüp'ün Osmanlı siyasi tarihinde çok önemli bir mevki olduğu ve şehrinde buna paralel olarak bir gelişme çizgisi gösterdiği kendiliğinden anlaşılacaktır. Siyasi anlamda Osmanlı sultanlarının bu yerleşim birimine verdikleri önem kendi siyasal gelecekleri açısından da büyük önem taşımaktaydı. Kılıç kuşanma merasimlerinin Eyüp Sultan türbesi çevresindeki dini eksende icra edilmesi burasının kutsallığını ve şehrin büyümesindeki rolünü kendiliğinden ortaya koymaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında Eyüp Sultanın tarihi yerleşim dokusunun ortaya çıkmasının nedeninde kendiliğinden aydınlanmış olmaktadır. Osmanlı sultanlarının kendi iktidar mücadelelerini sağlamlaştırmak ve dini otoriteyi buradan aldıkları manevî güçle betimlemeleri bu yerleşim biriminin bu ve bundan sonraki yaşantısında etkin biçimde ortaya koyacak ve değiştirecektir. Sosyo-ekonomik yaşam bu bağlamda kendiliğinden ortaya çıkan gelişme çizgisini takip ederek uygun bir seyir takip edecektir.

Ünlü Fransız Alphonse Marie Louis Lamartine 1833 tarihinde Eyüp'ü ziyaret etmiştir⁽⁸⁾. Lamartin İstanbul'la ilgili gözlemlerine bir başka açıdan bakmaktadır⁽⁹⁾.

Sosyal yaşamı tüm ayrıntılarıyla betimleyen Lamartine, Eyüp'ün kendisine has muhtevasını tüm sadeliği içerisinde ortaya koyar. Haliç'in kıyısında sultanların sarayları vardır. Ertesi gün İstanbul'dan ayrılmak üzere yola çıkan Lamartine, Eyüp koyunun tepeye çıkan sessiz ve dolambaçlı yollarını, çıplak tepelerini aşarak kent duvarlarına ulaşır. XIX. Yüzyıla ilişkin gözlemlerini kaleme alan yazar böylece şehirdeki sosyal yapılanmanın boyutunu ortaya koyar. Kendisine ya da başka bir deyimle nevî şahsına münhâsır bir yapılanma içerisinde olan şehirde doğal doku tipik bir Türk yerleşmesinin ipuçlarını kendiliğinden ortaya koyar.

Dini bir merkez etrafındaki yapılanmanın gerek dini karakterli ve gereksede sosyal ka-

(8) Bu kılıç kuşanma merasimleri ile ilgili bir gezginin gözlemleri için bkz., A. M., LAMARTINE, **Alphonse de Lamartine ve İstanbul Yazıları**, (Çev. N. Berk), İstanbul 1971, s. 130

(9) "Tanrı ve insan, tabiat ve sanat burada, insan gözünün dünya yüzünde görebileceği en harika görünüşünü beraberce oturtmuş ve yaratmışlardır... Bu haşmetli ve zarif topluluğu başka bir görünüm ile kıyaslamak istemek evren yaratılışına küfür etmek olur." Bkz., Lamartine, **a.g.e.**, s. 69.

(10) Pardoe, **a.g.e.**, s. 9 vd.

(11) T. Allom Walsh, *Constantinople the Seven Churches of Asia Minor*, London 1839, s. 1.

(12) Walsh ayrıca başka bir ifadesinde bülbüllerin en güzel sesleriyle öttükleri bu kasabaya sanki Allah doğanın bütün zenginliklerini bahşetmiştir. Bütün bu güzelliklerin içinden Eyüp Câmisi ve türbesi yükselir ve diğer vakif eserleri ile birlikte sokakları oluşturur demektir. Bkz., Walsh, *a.g.e.*, s. 50.

(13) "Bu, fevkalâde bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi, uhrevi bir hüznün beraber dünyevi bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgeli ve sahane bir güzelliğe sahip mezar, şehirdir... İstanbul'un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilemez" Amicis, *a.g.e.*, s. 447.

(14) Pek çok önemli kişi bu İslam büyüğünün yanına gömülmeyi arzu ettiği için türbelerini buraya yaptırmışlar ve onunla daha yakın olmayı arzulamışlardır. Dwight, *a.g.e.*, s. 139.

(15) Türbeler, Eyüp Camisi ve Haliç kıyıları arasında öyle yoğun bir şekilde yer alırlar ki kentin merkezi neredeyse yalnızca bu yapılar, mezar taşları, ulu ağaçlar ve aralarındaki yürüme yollarından oluşmuştur. Selvi ağaçları bu sessiz ve sakin bölgenin ardındaki tepede çoğunluktadır. Dwight, *a.g.e.*, s. 140.

(16) Robert Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul-Kurumsal İktisadi Toplumsal Tarih Denemesi*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), c. I, Ankara 1986, s. 27.

rakterli hayatı etkilediği açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlamda şehirdeki Türk-İslam yapılaşmasının bu çizgi dahilinde ortaya çıktığı karşımıza çıkmaktadır.

1838 yılında bölgeyi ziyaret eden gezginlerden Miss Pardoe, Eyüp'ün Türkler'in en kutsal yeri olduğunu açıklamakta sakınca görmez. Kentteki mimari yapının gereği olarak yapıların belli bir kata varan yükseklikleri ve sanki insanlarla ya da başka bir ifadeyle yaşayan insanlarla birlikte devam eden mezarlık yaşamı ve mezarlıkların insan yaşamıyla iç içe girmesi Miss Pardoe'yi oldukça fazla etkilemiş bulunmaktadır⁽¹⁰⁾.

Esasında başka bir bağlamda Eyüp'ün kimliğini oluşturan unsurların başında feshane'nin bu bölgede yer alması önemli bir husustur. Çünkü ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş bu merkez zaten sınırlı sayıda olan Osmanlı fabrikalarının ve sanayi'nin durumunu Eyüp bağlamında göstermesi açısından ilginç ve dikkat çekici görünmektedir.

İstanbul'da bulunması dolayısıyla diğer pek çok gezgin gibi Eyüp'le ilgili gözlemlerini de bizlere aktaran bir başka gezgin ise Robert Walsh'tır. 1839'Eyüp'e uğrayan yazar ve gezgin Eyüp'ün dini merkez olma yolundaki kimliğinin üzerine basarak durur⁽¹¹⁾. Ancak bunun yanında diğer temel özelliklerini de dikkate alır. Ve doğal güzelliği karşısında bu yerleşim biriminin hayranlığını ifade etmekten geri kalmaz⁽¹²⁾.

Amicis'in diğer seyyahlar gibi Oryantalist ifadelerle yaptığı betimlemeler bize Eyüp'ün nesnel durumunu anlatmaktan uzak gözükür. Ancak Batılı bir gözlemcinin hem kendi hem de ötekine dair düşüncelerini de görürüz⁽¹³⁾.

Seyyahın bu tasvirleri gerçek yaşama dair ipuçları vermez ama Eyüp'ün önemli bir dinsel odak olması nedeniyle oluşan kimliğinin kentsel imgesini nasıl etkilediğini vurgular. Türbeler, mezar taşları ve yeşillikler ile biçimlenmiş mezarlıkların özellikle kentin silüetini nasıl etkilediği anlatılır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelen Dwight Eyüp camisi çevresinde gelişen kasabanın kendisine has üslubundan ve cazibe merkezi olarak değerlendirilmesinden bahseder. Dwight, ağaçların

ve türbelerin insanların yaşam biçimleriyle benzerliklerini ön plana çıkartarak konuyu başka bir yönden inceler⁽¹⁴⁾. Başka ifade biçimlerine de dikkat eden Dwight⁽¹⁵⁾ bu konuyla ilgili ilginç ayrıntılar verir.

İstanbul'da Haliç'in son kısmında aynı adla anılan semtte, VII. Yüzyılda Arapların ordusuyla İstanbul'u kuşatmak amacıyla gelen İslam Peygamberi Hz.Muhammed(s.a.v.)'in sancaktarı Ebu Eyyub El Ensari Halid Bin Zeyd'in İstanbul surlarının yakınında kaybolduğu rivayet edilen mezarı Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te kenti ele geçirmesiyle verdiği emirle aranarak Akşemseddin tarafından bulunmuştur. Mezarın olduğu yerde önce türbe, fetihten 5 yıl sonra 1458 yılında da türbenin karşısında bir cami inşa edilerek Eyüp sultan külliyesi çeşitli dönemlerdeki eklemeleriyle türbe, medrese, sebül, aşhane, imaret ve hamamdan ibarettir.

Şehir ve şehir kültürü ile o şehirdeki sosyal ve ekonomik yaşam kent kimliğinin en önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Doğal olarak bu temel özelliklerinin yanında şehirler birde dini silüete bürünmüşlerse bu daha da başka bir anlamlı kılmaktadır kent yaşamlarını. Eyüp'ün bu bağlamda tamamen bir Türk-İslâm kenti olarak ortaya çıkması büyük önem arz etmektedir.

İstanbul fethedildiğinde bütün bir şehrin işlerini görmek üzere tek kadı tayin edilmiş bulunmaktaydı. Bütün bir şehrin işlerinin bu kadılar eliyle yürütülmesi doğal olarak pek çok sorunu beraberinde getirmekteydi. Eyüp ise daha sonraki yıllarda yoğunlaşan iş hacminin merkezi otorite tarafından kadılıklar arasında bölünmesine neden olacağı görülecektir. Bu bağlamda İstanbul'daki kadılıkların kendi aralarında dört kadılığa bölündüğü ve merkezi otoriteyi kendi aralarında paylaştıkları görülecektir. İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıkları bu bağlamda ortaya çıkacak kadılıklar hüviyetinde olacaklardır. Bu kadılıklar aynı zamanda şehrin idari işlerinin görüşülerek karara bağlandığı merkezde vezir-i azamla birlikte alınan kararlara iştirak etmekteydiler⁽¹⁶⁾.

Lale devrinin yaşandığı dönemde Eyüp'ün kentin mesire yeri olarak ünlenmesi bir yana çeşitli eğlencelerin ve sosyal etkinlik-

lerin gerçekleştirildiği bir mekan olduğu karışımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Eyüp Halic boyunca güneye doğru, bugün Halic ile Eyüp Sultan arasında yer alan bölgede, genişlemiştir. Eyüp Sultan Camii Mahallesi'nin güneyinde Halic boyunca yapılan Cezri Kasım Paşa ve Zal Mahmut Paşa camilerinin merkezi yapılanması etrafında mahalleler oluşmuştur. 1630'larda Evliya Çelebi, Halic üzerinde Defterdar Camii'ne kadar olan bölgeyi tasvir ile düzlükteki Çömlekçiler Mahallesi'nde bağlı bahçeli kat kat hoş manzaralı 1000 kadar evden, birçok konak ve bostanın varlığından söz etmiştir. Evliya Çelebi'ye göre bu mahallede üç yüz dükkanlı çarşıdan başka iki yüz elli çanak çömlekçi dükkanı vardır. Evliya Çelebi ve Kömürçüyan'ın verdikleri bilgiye göre, çömlek fırınları ve atölyelerinde çanak-çömlek, testi, tabak, yağ, bal, şarap ve su kapları, her türlü oyuncak imalatı söz konusudur. Kömürçüyan, Eyüp'ü tasvir ederken, bahçe ve bostanları, şehzade ve sultan hanımlarına ait konakları, saraya kar sağlayan kar kuyularını özellikle belirtmiştir.

SONUÇ

Tarihi konumu itibariyle önemli bir mevkide yer alan Eyüp tarihi süreç içerisinde çok önemli fonksiyonları icra edegelmiştir. Tarihi kimliği sosyal yapılanması, sahip olduğu ekonomik statüsü ile İstanbul'da sonradan ortaya çıkan ve en faal biçimde sosyal hareketlenmeye sahip bir merkez hüviyetindedir. Eyüp'ün bu tarihi kimliğiyle birlikte ortaya çıkan sosyo-ekonomik hareketlenmesini Eyüp'e gelen seyyahlarda gezi gözlemlerinde açıkça ifade etmiş bulunmaktadırlar.

BİBLİYOGRAFYA

A-ARŞİV BELGELERİ

B O A D H.EUM.AYS, D-31/G-67; B O A D H.EUM.AYS, D-33/G-4 ; B O A D H.EUM.AYS, D-33/G-41; B O A D H.EUM.AYS, D-33/G-47; B O A D H.EUM.AYS, D-34/G-42; B O A D H.EUM.MH, D-206/G-35; B O A D H.EUM.ECB, D-35/G-51; B O A D H.EUM.MH, D-209/G-95; B O A D H.EUM.AYS, D-53/G-68;

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi Eyüp Mahkemesi, **Eyüp Şer'iyye Sicilleri**=E Ş S- 3480-1, 2, 3; E Ş S-3481-5, 6, 7; E Ş S-3482-15, 16, 17; E Ş S-3483-9,10,11.

B-DİĞER KAYNAKLAR

- Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, İstanbul 1932.
- AKSEL, Malik, "Eski İstanbul'da Eski Panoramacılar ve Fotoğrafçılar", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. 14, S. 273, ss. 6328-6331.
- ALBAYRAK, Sadık, *Osmanlı'da Sosyal Yapı ve İstanbul*, İst.2000
- ALİ SEYDİ-ALİ REŞAT, *Tarih-i Umûmi(Resimli ve haritalı)*, c. I, İstanbul 1330
- ALİ SEYDİ-ALİ REŞAT, *Tarih-i Umûmi(Resimli ve haritalı)*, c. II, İstanbul 1327.

- AMICIS, Edmondo de, *İstanbul*, (Çev. B. Akyava), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- AND, Metin, *16. yüzyılda İstanbul Kent, Saray ve Günlük Yaşam*, Ak Yayınları, İstanbul, 1993
- ANDERSON, M.S., *The Eastern Question-1774-1923*, London 1966.
- Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris 1819.
- ARTAN, Tülay, *Eyüp'te Sosyal Yaşam (18. yüzyılda Kadı Sicilleri İşığında)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- ASLANOĞLU, Gönül, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi yayınları, Ankara 1976, s. 335-363.
- BAYINDIR, Abdülaziz, *Eyüp Mahkemesi, Eyüp: Dün Bugün*, İstanbul 1993.
- BAYRI, M. Halit, *İstanbul Folkloru*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947.
- BELEN, Hakem, *Fatih ve İstanbul'un Fethi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1964.
- BİLGEÇİL, M. K. "Lamartine'e Göre İstanbul", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, c. I, S. 1, İstanbul 1955.
- ÇELİK, Z. *The Remaking of Istanbul Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Londra 1982.
- DWIGHT, H. G., *Constantinople*, London 1915.
- ELDEM, Sedat, *Köşkler ve Kasırlar-II*, İstanbul 1974, s. 223-226.
- ELDEM, Sedat, *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı Türk sanat Eserleri Dizisi, İstanbul 1977.
- ERBİLEK, İsmail Nami, "İstanbul Türküleri, *Türk Folklor Araştırmaları*, c. VI, S. 143, 6/1961, ss. 2425-2427.
- ERDOĞAN, Muzaffer, "İstanbul'da Çadırılık", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. V, S. 97, 8-1957, ss. 1542.
- ERDOĞAN, Muzaffer, "İstanbul'da Mühürçülük", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. V, S. 104, 3/1958, ss. 1650-1652.
- ERDOĞAN, Muzaffer, "İstanbul'da Taşçılık", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. IV, S. 85, 8/1956, ss. 1349-1350.
- EREMYA ÇELEBİ, *Histoire d'İstanbul au XVIIe siecle*, Türkçesi: Hrand Andreasyan, İstanbul 1952.
- EYİCE, Semavi, "İlk Kuruluştan Türk Devrinin Başlarına İstanbul", *İstanbul Armağanı*, c. I, İstanbul 1995.
- FAROQHI, Suraiya, "EYÜP (Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle)" *Büyük İstanbul'una Göç, Eyüp'te Sosyal Yaşam*, (Editör Tülay Artan), İstanbul, 1998.
- GAUTIER, T., *İstanbul*, (Çev. N. Berk), İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1971
- Gerard de Neval, *Voyage en Orient-Doğuya Seyahat(Ramazan Geceleri)*, (Çev: Muharrem Taşçıoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Julia Pardoe, *Miss Pardoe'nin Gözüyle 19. Yüzyıl Osmanlı Yaşantısı*, Boyner Yayınları, İstanbul 1999.
- KARPAT, Kemal, *Ottoman Population(1830-1914)-Demographic and Social Characteristics*, Madison 1985.
- KOÇU, Reşat Ekrem, *İstanbul Meyhaneleri ve Meyhane Köçekleri*, Tan Basımevi, İstanbul 1947.
- KÖMÜRÇÜYAN, EREMYA ÇELEBİ, *İstanbul Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952.
- LAMARTINE, A. M., *Alphonse de Lamartine ve İstanbul Yazıları*, (Çev. N. Berk), İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1971.
- MANTRAN, Robert Mantran, *Histoire d'İstanbul- İstanbul Tarihi*, Çev: Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- MICHAELIS, Ruth, *Lieder Der Welt: Türki(Lieder Aus Der Türki)*, Christian Wegner Verlag Hamburg 1960.
- Miss PARDOE, *Beauties of the Bosphorus*, Virtue and Co., London 1838.
- MUSAHİPZADE CELAL, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.
- Nicolas de Nicolay, *Les quatre premiers Livres des Navigations et Peregrinations Orientales de Nicolas de Nicolay. Avec les figures au naturel tant d'hommes que de femmes selon la diversité des nations et de leur port, maintien et habits*, Lyons 1567.
- WALSH, R. *Constantinople the Seven Churches of Asia Minor*, London 1839.
- Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.